

ภูมิปัญญาข้าวกับความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทย

Rice Wisdom and Food Security in Thailand

จิรัญภรณ์ เกตสมิง¹ รศ.ดร.สุพรรณิ ไชยอำพร² อ.ดร.หลี เหมรินเหลียง²

¹นักศึกษาระดับปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการพัฒนาสังคม
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

²อาจารย์ คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

บทคัดย่อ

การศึกษานี้เพื่อ 1) ศึกษาภูมิปัญญาในการทำนาของชุมชนบ้านข้าวงาม* อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และรวบรวมเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาข้าว 2) ศึกษาผลของภูมิปัญญาข้าวในท้องถิ่นต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน บ้านข้าวงาม* อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ 3) ศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ จากการใช้ภูมิปัญญาข้าวในท้องถิ่นต่อความมั่นคงทางอาหาร โดยใช้วิธีสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเจาะจงกลุ่มเป้าหมาย 15 คน เป็นผู้นำชุมชน สมาชิกในชุมชนที่ประกอบอาชีพและ/หรือมีความรู้ความเชี่ยวชาญในการทำนา ผลการศึกษาพบว่า 1) ชุมชนปลูกข้าวเจ้าเป็นหลัก เพราะลักษณะพื้นที่เป็นดินเหนียว ทำนาปีละ 2 รอบ คือ เดือนพฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ และเดือนเมษายน-กรกฎาคม มีพิธีกรรมที่สำคัญมากสุด คือ รับขวัญแม่โพสพ กระบวนการเรียนรู้เกิดจากการสังเกตจากคนรุ่นก่อนและผู้มีประสบการณ์ ใช้วิธีให้ร่วมลงมือปฏิบัติไปด้วยกันเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญา 2) ความมั่นคงทางอาหารในทัศนะของชุมชน คือ ราคาข้าวต้องสูง ผลผลิตข้าวมีคุณภาพ การดำรงอยู่ของอาชีพ และผลผลิตมีปริมาณสูง 3) ปัญหา อุปสรรคที่พบบ่อย คือ โรค สัตว์รบกวน ภัยแล้ง น้ำท่วม ราคาตกต่ำ และ ขาดความรู้

ผู้ศึกษาเสนอให้มีการถ่ายทอดความรู้ เทคนิควิธีการ และเทคโนโลยีใหม่แก่ชาวนาเสมอ อาจเป็นการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน รวมทั้งกระตุ้นให้คนรุ่นหลังเห็นความสำคัญของอาชีพทำนา นอกจากนี้ต้องกำหนดนโยบายที่เกี่ยวกับราคาข้าวให้เหมาะสม กระนั้นชาวนาควรหาอาชีพเสริมเพื่อรองรับปัญหารายได้ที่ไม่แน่นอน และควรพัฒนาข้าวเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีมูลค่าทางการตลาดสูงขึ้น

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาข้าว ความมั่นคงทางอาหาร

*
นามสมมุติ

Abstract

The purposes of this research were to 1) study the wisdom of rice farming in the Ban Khao-nga community^{*}, Bang Sai, Phra Nakhon Si Ayutthaya, and then collected them as knowledge regarding the rice wisdom, 2) study the effect of local rice wisdom against food security in the Ban Khao-nga community^{*}, Bang Sai, Phra Nakhon Si Ayutthaya, and 3) study the problems, obstacles, and suggestions arising out of using the local rice wisdom against food security. The in-depth interview was used as this research's instrument to collect the qualitative data from sample group of 15 key informants selected through the purposive sampling. They consisted of community leaders and members making a living and/or having skills and expertise in rice farming. The findings revealed that 1) the community grew mainly the (non glutinous) rice due to the local land with clay type of soil. The rice farming was carried out twice a year i.e. November-February and April-July. The most important ritual retained was the Ceremony of the Rice Goddess (Mae Posop). The learning process originated from the past generation's observation and experienced persons. The participation in work was applied for transferring local wisdom. 2) In the community's opinion, the food security was high purchase price of rice, quality rice product, career existence, and high productivity. 3) The frequent problems and obstacles were disease, pests, drought, floods, depressed prices and lack of knowledge. The researcher advised that the knowledge, technical method and new technology should be regularly transferred to the farmers, including the proper pricing policy.

Key words: Rice Wisdom, Food Security

* Alias

บทนำ

ความมั่นคงทางอาหารกำลังเป็นความท้าทายประการหนึ่งที่ประชาคมโลกกำลังให้ความสำคัญเป็นอันดับต้นๆ โดยปัจจัยที่คุกคามต่อความมั่นคงทางอาหารประกอบด้วย การเพิ่มขึ้นของประชากรโลก การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศโลก การที่พืชอาหารถูกเปลี่ยนไปใช้เป็นพืชพลังงาน และการก้าวสู่นโยบายการค้าเสรี (สมพร อิศวิลานนท์, 2555) วิกฤตการณ์อาหาร ได้กลายเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในปัจจุบัน ซึ่งพวงผกา แก้วกรม และคณะ (2553) ได้จำแนกเหตุผลไว้ดังนี้ คือ 1) อาหารจะไม่ใช่สินค้าราคาถูกอีกต่อไป ราคาอาหารจะผูกติดกับราคาน้ำมันมากขึ้นด้วยเหตุผลการเปลี่ยนแปลงเรื่องพื้นที่ผลิตพืชอาหารเป็นพืชพลังงาน และการนำผลผลิตอาหารมาแปลงเป็นพลังงาน 2) วิกฤตอาหารเกิดขึ้นเร็วกว่าที่คิด เพราะภัยพิบัติที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศที่เกิดขึ้นในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา และ 3) กลไกการค้าที่ไม่เป็นธรรม การเก็งกำไร รวมถึงการผูกขาดอาหารทำให้ประเด็นเรื่องอาหารเป็นประเด็นที่ซับซ้อนมากกว่าการผลิตอาหารที่ไม่เพียงพอ ซึ่งในประเทศไทยปฏิเสธไม่ได้ว่า ข้าวถือเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญและเป็นหนึ่งในอาหารที่หล่อเลี้ยงคนในประเทศไทยให้เกิดความมั่นคงในอาหารซึ่งในแต่ละปี ความต้องการบริโภคข้าวทั่วประเทศสูงถึง 9-10 ล้านตันข้าวสาร และเมื่อเทียบกับปริมาณการผลิตของประเทศที่ผลิตได้ประมาณ 18-20 ล้านตันข้าวสาร ข้าวเป็นพื้นฐานที่สำคัญของระบบความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย (ลัดดา วิริยางกูร, 2557) แต่ข้าวไทยกำลังเผชิญความท้าทายจากหลายปัจจัย จนมีความเสี่ยงที่จะกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารได้ในอนาคตอันใกล้ ประการแรก ความท้าทายที่มาจากนโยบายด้านการเกษตรของรัฐบาลในหลายๆ รัฐบาล โดยเฉพาะ โครงการรับจำนำข้าว ดังที่ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2556) ระบุว่า โครงการรับจำนำข้าวเกิดผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศ รวม 6 ประการ ซึ่งหนึ่งในนั้นมีผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนรวมอยู่ โดยตั้งข้อสังเกตว่า การที่ชาวนาที่มีฐานะยากจน ซึ่งปกติปลูกข้าวเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน เมื่อราคาข้าวสูง ชาวนาเหล่านี้จะนำข้าวออกจำหน่ายทั้งหมด เพราะต้องการเงินไปใช้จ่าย เมื่อเงินหมดและไม่มีข้าวเหลือในยุ้งฉางสำหรับการบริโภคในครัวเรือน ต้องมีการกู้เงินเพื่อนำมาซื้อข้าวบริโภคในราคาที่แพงกว่าการปลูกข้าวบริโภคเอง นอกจากนี้ การทำนาในรอบถัดไป ชาวนาไม่มีเมล็ดพันธุ์เหลืออยู่ เพราะนำเข้าโครงการรับจำนำทั้งหมด จำเป็นต้องกู้หนี้ยืมสินมาซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวอีกต่อหนึ่ง ประการถัดมา การพัฒนาประเทศตามแนวทางเศรษฐกิจกระแสหลักที่ผ่านมา ได้ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงแบบก้าวกระโดดไปสู่สังคมใหม่ที่มีความซับซ้อนในด้านหนึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศไทยในการพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว แต่การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยมองเรื่องเศรษฐกิจเป็นหลัก ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนไทยและสังคมไทย ในภาคการเกษตรก็เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะชาวนาที่จัดได้ว่ามีจำนวนมากที่สุดในภาคเกษตร ประสบกับภาวะขาดทุน มีหนี้สิน ชาวนาส่วนหนึ่งต้องซื้อข้าวกิน ขาดความมั่นคงทางด้านอาหารทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน (เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ, 2548: 2) ก่อให้เกิดวิกฤติปัญหาต่อคุณภาพชีวิต สังคม สุขภาพ และคุณภาพของระบบนิเวศ จึงเป็นเรื่องน่าสนใจว่า ความพยายามนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกข้าว หรือภูมิปัญญาข้าว กลับมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความมั่นคงด้านอาหารในประเทศไทยจะมีความเป็นไปได้มากน้อยเท่าใด และมีอะไรบ้างเป็นปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะจากการใช้ภูมิปัญญาข้าวในท้องถิ่นเพื่อ

สร้างความมั่นคงทางอาหาร ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษาเรื่อง “ภูมิปัญญาข้าวกับความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทย” โดยมุ่งประเด็นไปที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านการทำนา ตลอดจนผลต่อความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนบ้านข้าวงาม* อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งถือเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักมาหลายชั่วอายุคน

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในการทำนาของชุมชนบ้านข้าวงาม* อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และรวบรวมเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาข้าว
2. เพื่อศึกษาผลของภูมิปัญญาข้าวในท้องถิ่นต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านข้าวงาม* อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ จากการใช้ภูมิปัญญาข้าวในท้องถิ่นต่อความมั่นคงทางอาหาร

ขอบเขตการศึกษา

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา เนื่องจากการศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาข้าวกับความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทย เป็นการศึกษาในรูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพ และกำหนดพื้นที่แบบเฉพาะเจาะจงเพื่อให้สามารถสะท้อนภาพประเด็นที่ต้องการทำการศึกษา จึงมีเนื้อหาครอบคลุมถึงการศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านการทำนาของชุมชนบ้านข้าวงาม* อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตลอดจนปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ จากการใช้ภูมิปัญญาข้าวในพื้นที่ที่ทำการศึกษา
2. ขอบเขตด้านพื้นที่ คือ ชุมชนบ้านข้าวงาม* อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลห่อหมก ห่างจากตัวอำเภوبرะมาศ 10 เมตร ทิศเหนือติดต่อกับหมู่ที่ 1 บ้านน้ำมนต์ ตำบลแคตก ทิศใต้ติดต่อกับหมู่ที่ 3 บ้านย่านตาเขียว ตำบลห่อหมก ทิศตะวันออกติดต่อกับแม่น้ำแควน้อย และทิศตะวันตกติดต่อกับถนนปทุม-เสนา
3. ขอบเขตด้านเวลา ดำเนินการเก็บข้อมูลช่วงระหว่างเดือนมกราคม - ธันวาคม 2558 วิเคราะห์ข้อมูลและเขียนรายงานระหว่างเดือน ธันวาคม 2558 - มีนาคม 2559

การทบทวนวรรณกรรม

1. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญา อันหมายถึงความคิดทางสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่ง โดยเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมแต่ละสังคม (เรื่องเดช ปิ่นเขียนขัตย์, 2542) ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญ

* นามสมมุติ

และมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่งต่อวิถีการดำเนินชีวิต เพื่อความอยู่รอดของสังคมในท้องถิ่นนั้นๆ ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและความดีงามที่จรโลงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนสมดุล ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานการประกอบอาชีพและเป็นรากฐานการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่เกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาเดิมเพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาใหม่ที่เหมาะสมกับยุคสมัย ดังนั้น ภูมิปัญญาจึงมีคุณค่าไม่เพียงแต่ต่อท้องถิ่นและผู้คนเท่านั้น แต่ยังเอื้อประโยชน์ต่อการวางแผนพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนและมั่นคง ภูมิปัญญาท้องถิ่นขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมจึงเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะของแต่ละสังคม อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่เหมาะสม ทรงคุณค่าและมีความสำคัญเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2551) โดยกระบวนการกำเนิดภูมิปัญญาท้องถิ่นประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ คือ 1) ปัจจัยพื้นฐาน ข้อมูลเก่าหรือภูมิปัญญาเก่า องค์ความรู้เก่า มีสถานภาพเก่าเป็นตัวเริ่มต้น และ 2) คน คือส่วนสำคัญสุดที่จะนำเอาปัจจัยมาเชื่อมต่อกับประสบการณ์ของตนเอง เมื่อปัจจัยพื้นฐานมาผสมผสานกับวิธีการจัดการจึงเกิดภูมิปัญญา (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2547) ทั้งนี้ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการสืบเนื่องภูมิปัญญา ได้แก่ ความรู้เดิมในเรื่องนั้นๆ ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ การสั่งสม การสืบทอดความรู้ในเรื่องนั้น ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ใหม่ได้ สถานการณ์ที่ไม่มั่นคงหรือมีปัญหาที่ยังหาทางออกไม่ได้ รากฐานทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ และการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545) สำหรับกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีอยู่ 4 ลักษณะสำคัญ คือ 1) การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง ถือว่าเป็นวิธีการถ่ายทอดของผู้อาวุโส หรือ ผู้เฒ่าผู้แก่โดยเป็นตัวอย่างของคนในครอบครัว ญาติพี่น้อง ชุมชนเดียวกัน 2) การคิดร่วมกัน เป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนได้แสดงความรู้สึกละและความคิดเห็นต่อประเด็นต่างๆ อย่างเป็นธรรมชาติ มีการแลกเปลี่ยนและเสนอความเห็นอย่างมีเหตุผลเปิดโอกาสถ่ายทอดภูมิปัญญาซึ่งกันและกัน 3) การสร้างสรรค์กิจกรรมหรือการทำงานร่วมกัน โดยการขยายเครือข่ายระดับบุคคลระดับกลุ่มให้มากเพราะได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาหลากหลายและนำมาพัฒนากิจกรรมที่กระทำอยู่ และ 4) การบรรยาย หรือ เวทีชาวบ้าน เป็นกิจกรรมสำคัญอีกอย่างหนึ่ง สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การวิเคราะห์และสังเคราะห์ ประสบการณ์ของชาวบ้านร่วมกัน อันจะส่งผลให้สมาชิกของชุมชนมีความรู้ความสามารถสูงขึ้น

สำหรับทฤษฎีเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร องค์การอาหารและเกษตรแห่งประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nations: FAO) ได้อธิบายไว้ว่า หมายถึง สภาวะที่คนทุกคนและทุกขณะเวลามีความสามารถทั้งกายภาพและทางเศรษฐกิจที่สามารถเข้าถึงอาหารที่เพียงพอปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการ เพื่อตอบสนองความต้องการและความพึงพอใจด้านอาหารเพื่อให้เกิดชีวิตที่มีพลังและมีสุขภาพ และความมั่นคงทางอาหารจะต้องมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ คือ 1) การมีอาหารเพียงพอ หมายถึง การมีอาหารในปริมาณที่เพียงพอและมีคุณภาพที่เหมาะสม ทั้งจากการผลิตในประเทศ และ/หรือการนำเข้า 2) การเข้าถึงอาหาร หมายถึง การเข้าถึงทรัพยากรที่เหมาะสมเพื่อการหาอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการที่เหมาะสม 3) การใช้ประโยชน์จากอาหาร หมายถึง การใช้ประโยชน์จากอาหารในการบริโภคโดยมีปริมาณอาหารที่เพียงพอ มีน้ำ

สะอาดในการบริโภค-อุปโภค มีสุขอนามัยและการดูแลสุขภาพที่ดี ทำให้ความเป็นอยู่ทางกายภาพได้รับการตอบสนองอย่างเพียงพอ เพื่อให้อยู่ในสถานภาพที่ได้รับคุณค่าทางโภชนาการที่ดี และบรรลุความต้องการทางกายภาพ และ 4) การมีเสถียรภาพด้านอาหาร หมายถึง ประชาชนหรือครัวเรือน หรือบุคคลต้องเข้าถึงอาหารอย่างเพียงพอตลอดเวลา ไม่มีความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารเมื่อเกิดความขาดแคลนขึ้นมาอย่างกะทันหัน เช่น วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจและภูมิภาค หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามวัฏจักร เช่น ความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล เสถียรภาพด้านอาหารเกี่ยวข้องกับมิติความมั่นคงทางอาหารทั้งในเรื่องของการมีและการเข้าถึงอาหารสำหรับในประเทศไทยพระราชบัญญัติคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ พ.ศ. 2551 ยังได้เพิ่มเติมคำจำกัดความให้ครอบคลุมไปถึงระบบการผลิตที่สมดุลและความคงอยู่ของทรัพยากรอาหารอีกด้วย

ส่วนเรื่องความมั่นคงด้านอาหารระดับครัวเรือน จะต้องพิจารณาอย่างน้อย 3 ด้าน คือ 1) การมีอาหารของครัวเรือน หมายถึง การที่ครัวเรือนสามารถผลิตอาหารเพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือนได้เพียงพอ 2) การเข้าถึงอาหารของครัวเรือน หมายถึง การที่ครัวเรือนมีรายได้ที่เพียงพอในการนำไปซื้อหรือจัดหาอาหารมาบริโภคในครัวเรือน และ 3) การใช้ประโยชน์จากอาหารของครัวเรือน หมายถึง การที่ครัวเรือนใช้ประโยชน์จากอาหารอย่างเพียงพอ ได้รับสารอาหารครบถ้วนและเหมาะสมตามหลักโภชนาการ (USAID, 1992)

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาได้ค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสำคัญของการศึกษารั้งนี้ เรื่องการนำภูมิปัญญามาใช้ในการทำนา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

งานวิจัยของนันทา กันตริ (2548) ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าว: กรณีศึกษาการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรพันธุกรรมข้าวของชาวอีสาน พบว่า ชาวนาในวัฒนธรรมข้าวพื้นบ้านมีเป้าหมายอยู่ที่การบริโภคภายในครัวเรือน ซึ่งการตั้งเป้าให้ครัวเรือนมีข้าวพอเพียงต่อการบริโภคได้สร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวชาวนา รวมทั้งมีการส่งสมภูมิปัญญาด้านพันธุ์ข้าว เพราะการที่ชาวนามีการเก็บรวบรวมและคัดเลือกพันธุ์ข้าวในนาของตน ทำให้ความรู้ความเข้าใจเรื่องข้าวแต่ละพันธุ์ได้ถูกพัฒนาขึ้นจากการเรียนรู้ของชาวนาเอง และยังพบว่า การสูญเสียการพึ่งตนเองของชาวนาในวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่มีลักษณะ คือ 1) การขาดความมั่นคงทางอาหาร 2) การซื้อพันธุ์ข้าวมาปลูก 3) การสูญเสียความหลากหลายของพันธุ์ข้าว และ 4) การปรับเปลี่ยนความรู้เรื่องการทำนา ซึ่งในประการหลัง ความรู้การทำนาของชาวนาได้ปรับเปลี่ยนไปตามเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เข้ามาในชุมชน ความรู้เดิมที่สั่งสมกันมา และเคยเป็นตัวสนับสนุนการผลิตแบบพึ่งตนเองก็กลดหายไป ความรู้เรื่องการทำนาแบบพื้นบ้าน พิธีกรรมต่างๆ และความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวที่มีในพิธีกรรมสูตรขวัญข้าวหายไปจากชุมชน

วิธีการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ดำเนินการศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก เน้นวิธีการการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยมีกลุ่มเป้าหมาย คือ ชาวนาในชุมชนบ้านข้าวงาม* อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในการศึกษาเจาะจงจากกลุ่มเป้าหมายโดยผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ต้องสามารถให้ข้อมูลในประเด็นที่ทำการศึกษารายงาน จำนวน 15 คน ประกอบด้วย ตัวแทนชาวนา ผู้นำชุมชน สมาชิกในชุมชนที่ประกอบอาชีพและ/หรือ มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการทำนา ซึ่งกลุ่มชาวนามีคุณสมบัติว่า ต้องทำนาไม่น้อยกว่า 1 ปี และทั้งหมด (15 คน) ต้องเต็มใจให้ข้อมูล ใช้เทคนิคลูกบอลหิมะ (Snow Ball) เริ่มจากผู้นำชุมชน ทั้งนี้ ผู้ศึกษาได้สร้างแนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากกรอบแนวคิดนำในการศึกษา ประกอบด้วย 5 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (เพศ อายุ สถานภาพสมรส การศึกษา อาชีพ รายได้ต่อเดือน ระยะเวลาในการอยู่ในชุมชน) ส่วนที่ 2 เกี่ยวกับการประกอบอาชีพทำนา เช่น วัตถุประสงค์ในการทำนา จำนวนพื้นที่ในการทำนา กรรมสิทธิ์ที่ดิน ประสิทธิภาพการทำนา พันธุ์ข้าว ต้นทุน ผลผลิต การจัดเก็บข้าวเปลือก ส่วนที่ 3 วิถีชีวิตชาวนา วิธีผลิตข้าว และภูมิปัญญา ได้แก่ กระบวนการ/ขั้นตอน และวิธีการผลิตข้าว ประเพณี/วัฒนธรรม วงจรการใช้เวลาในรอบวันและรอบปี การคงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอดและสืบสานภูมิปัญญา ส่วนที่ 4 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในวิถีการทำนาบนพื้นฐานภูมิปัญญาในปัจจุบัน ได้แก่ ลักษณะทางสังคมของชุมชน เศรษฐกิจชุมชน แหล่งทุน/ภาระหนี้สิน และส่วนที่ 5 ความเกี่ยวเนื่องกับความมั่นคงทางอาหารในมิติต่างๆ ได้แก่ ความพอเพียง คุณภาพ การเข้าถึง การพัฒนา และความยั่งยืน ผู้ศึกษาใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลโดยเชื่อมโยงความสอดคล้องของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับแนวคิด ทฤษฎี ควบคู่กับบริบทและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และนำมาเขียนรายงานการวิจัยแบบพรรณนา (Description) และพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

ผลการศึกษา

1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อยู่ในช่วงอายุ 51-60 ปีมากที่สุด อาศัยอยู่ในชุมชนตั้งแต่ 61 ขึ้นไปเท่ากับอาศัยอยู่ในชุมชนระหว่าง 51-60 ปี มีสถานภาพสมรส สำเร็จการศึกษาสูงสุดระดับประถมศึกษา ทั้งหมดทำนาเป็นอาชีพหลัก โดยส่วนใหญ่ไม่มีการประกอบอาชีพเสริม มีบางส่วนประกอบอาชีพเสริม ได้แก่ รับจ้าง และค้าขาย ส่งผลให้ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดไม่สามารถระบายรายได้ต่อเดือนที่แน่นอนได้ ทั้งนี้ รายได้ที่ได้รับจะมาจากการขายข้าวในแต่ละรอบการผลิต ซึ่งขึ้นอยู่กับผลผลิตที่ได้ ราคาผลผลิตต่อการทำนาในรอบ และรายได้จากอาชีพเสริมในบางส่วน

2. ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการทำนามาแล้วระหว่าง 21-40 ปี โดยทั้งหมดปลูกข้าวเพื่อขาย ทำนาบนพื้นที่ระหว่าง 21-40 ไร่ นอกจากนี้ ยังพบว่าเป็นการทำนาบนที่ดินของตนเองบางส่วนและเช่าบางส่วนมากที่สุด ทุกคนทำนาบนที่ดินซึ่งอยู่ในเขตชลประทาน เมื่อสำรวจเรื่องพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก พบว่า ปลูก

* นามสมมุติ

ข้าวเจ้าพันธุ์ กข 41 เป็นหลัก ต้นทุนการทำนาต่อไร่ต่อครั้งอยู่ระหว่าง 3,001-4,000 บาทต่อไร่ต่อครั้ง ซึ่งจากการทำนาในแต่ละครั้งมีผลผลิตระหว่าง 70-80 ถัง ทั้งหมดไม่มีขี้ค้างเป็นของตนเอง เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตได้จะขายให้กับโรงสีทันที รายได้จากการทำนาส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 5,001-6,000 บาทต่อไร่ต่อครั้ง

3. วงจรการใช้เวลาในรอบปีของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญทั้ง 15 คน จะทำนาปีละ 2 รอบ โดยรอบแรกส่วนใหญ่จะทำนาในช่วงระหว่างเดือนพฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ มากที่สุด (ร้อยละ 66.66) รองลงมาจะทำนาในช่วงเดือนธันวาคม-เมษายน (ร้อยละ 20.00) และเท่ากันสองลำดับ ได้แก่ ช่วงระหว่างเดือนพฤศจิกายน-มีนาคม และช่วงระหว่างเดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์ (ร้อยละ 6.67) ตามลำดับ

สำหรับการทำนาในรอบที่สองส่วนใหญ่จะเริ่มในช่วงระหว่างเดือนเมษายน-กรกฎาคม (ร้อยละ 60.00) รองลงมา คือ ช่วงระหว่างเดือนพฤษภาคม-กันยายน (ร้อยละ 20.00) ช่วงระหว่างเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม (ร้อยละ 13.33) และช่วงระหว่างเดือนเมษายน-กันยายน (ร้อยละ 6.67) ตามลำดับ

ส่วนวงจรใช้ชีวิตในแต่ละวัน จะเริ่มตั้งแต่ประมาณ 5.00 น. ตื่นนอนและปฏิบัติการกิจตอนเช้าเรียบร้อย จากนั้นจะเข้าไปที่นารอบเช้าช่วงเวลาตั้งแต่ประมาณ 6.00 น. เป็นต้นไป เพื่อดูแลความเรียบร้อยของนา เช่น ในขั้นตอนการเตรียมดิน ก็ต้องคอยดูว่าดินมีความพร้อมสำหรับการเพาะปลูกแล้วหรือยัง ในขั้นตอนการเพาะปลูก ก็ต้องคอยดูไม่ให้ผลผลิตเกิดความเสียหาย คุ้ระดับน้ำ คุ้แมลงรบกวน คุ้ใส่ปุ๋ย จนถึงเวลาพักเที่ยงบางคนเตรียมอาหารกลางวันไปทานที่นา บางคนกลับไปทานที่บ้าน หลังจากมือเที่ยงเป็นเวลาพักผ่อนจากการทำนา และจะเข้าที่นาอีกครั้งช่วงเย็นตั้งแต่เวลา 15.00 น. เป็นต้นไป และอยู่จนก่อนตะวันตกดินจึงกลับบ้านเพื่อทานอาหารเย็นและพักผ่อน

4. พื้นที่เพาะปลูกของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญทั้ง 15 คน มีลักษณะเป็นดินเหนียว ซึ่งจากการลองปลูกข้าวมาหลายสายพันธุ์ ปัจจุบันจึงปลูกข้าวเจ้าเป็นหลักเนื่องจากสามารถให้ผลผลิตได้ดีที่สุด โดยส่วนใหญ่นิยมปลูกข้าวเจ้าพันธุ์ กข 41 (ร้อยละ 48.15) รองลงมา คือ ข้าวเจ้าพันธุ์ กข 31 (ร้อยละ 25.93) ข้าวเจ้าพันธุ์พิษณุโลก (ร้อยละ 14.81) และข้าวเจ้าพันธุ์ กข 47 (ร้อยละ 11.11) ตามลำดับ

5. กระบวนการทำนาจะมี 3 ขั้นตอนหลัก ตามภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดมาจากคนรุ่นก่อนและผู้มีประสบการณ์ที่อยู่ในพื้นที่ ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมดิน/ที่นา ประกอบด้วย การขึ้นน้ำหมัก การตีดิน การขึ้นน้ำ คราด ทำเทือก และเจาะร่องน้ำ ขั้นตอนที่ 2 การเพาะปลูก ประกอบด้วย การหว่าน คุ้หม่นน้ำเทือก คุ้หม่นน้ำใหญ่ ใส่ปุ๋ยรอบแรก คุ้คยาคุ้แมลง ใส่ปุ๋ยรอบสอง และรับท้องข้าว และขั้นตอนที่ 3 การเก็บเกี่ยว ซึ่งทางผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญทั้ง 15 คน ไม่มีขี้ค้างเป็นของตนเอง เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะส่งไปขายทันที เหลือไว้เพียงบางส่วนสำหรับเป็นเมล็ดพันธุ์

6. จากการศึกษาสังเกตได้ว่ารูปแบบของกระบวนการทำนา หรือประเพณีอันเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญทั้ง 15 คน ล้วนแต่มีความเหมือนหรือคล้ายคลึงกันมาก เนื่องจากมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อน และคนในรุ่นปัจจุบันก็มีความยินดีที่จะถ่ายทอดองค์ความรู้ทั้งหมดไปยังคนรุ่นต่อไป สอดคล้องกับทฤษฎีในเรื่องกระบวนการกำเนิดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ต้องมีความรู้ดั้งเดิมเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน และคนรุ่นหลังนำมาผสมผสานกับวิธีการจัดการของตน จึงจะทำให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา

ท้องถิ่นบางครั้งไม่ได้เป็นทางการ ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ในการทำงานนั้นเกิดจากการสังเกตจากคนรุ่นก่อนหรือคนที่มีประสบการณ์มาก่อน (ร้อยละ 38.46) การลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง (ร้อยละ 38.46) และการพบเจอปัญหา อุปสรรค (ร้อยละ 23.08) ตามลำดับ และการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำงานของคนในชุมชน ประกอบด้วย 2 ลักษณะ คือ 1) การให้ร่วมลงมือปฏิบัติไปด้วยกัน (ร้อยละ 57.69) และ 2) การสอนด้วยวาจา (ร้อยละ 42.31) ซึ่งผู้ศึกษาได้สรุปข้อมูลไว้ในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำงาน

ประเด็นเรื่องภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการทำงาน	จำนวน (n=15)*	ร้อยละ (100.00)
1) กระบวนการเรียนรู้ในการทำงาน		
สังเกตจากคนรุ่นก่อน/ผู้มีประสบการณ์	15	38.46
การลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง	15	38.46
การพบเจอปัญหา/อุปสรรค	9	23.08
2) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำงาน		
การให้ร่วมลงมือปฏิบัติไปด้วยกัน	15	57.69
การสอนด้วยวาจา	11	42.31

หมายเหตุ: ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ

แหล่งที่มา: พัฒนาโดยผู้ศึกษา, 2559

7. จากการศึกษาเรื่องประเพณี/วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการทำงานในชุมชน พบว่า มี 3 พิธีกรรมที่ถือปฏิบัติอย่างแพร่หลาย ได้แก่ พิธีรับขวัญแม่โพสพ โดยมีความเชื่อว่าเป็นการทำแล้วจะได้ผลผลิตดี ข้าวเม็ดใหญ่ ร่องลงมา คือ พิธีแรกนา เพื่อให้เป็นสิริมงคลต่อครอบครัวและผู้เกี่ยวข้อง โดยเชื่อว่าจะทำให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ และพิธีแรกเกี่ยว จะเลือกทำในวันศุกร์ที่ถือเป็นวันดี ก่อนลงมือเกี่ยวข้าวจริง เชื่อว่าจะทำให้เก็บเกี่ยวได้ดี ในที่นี้ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญไม่ได้ทำพิธีกรรมอะไรแต่พบว่าได้ผลผลิตดีเช่นเดียวกัน

8. ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญส่วนใหญ่ต้องกู้เงินเพื่อมาทำนา (ร้อยละ 40.00) ร่องลงมา คือ ใช้เงินของตนเอง บางส่วนและกู้เงินบางส่วน (ร้อยละ 33.33) และใช้เงินตนเองทั้งหมด (ร้อยละ 26.67) ตามลำดับ

9. ประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหารในทัศนะของชาวชุมชน มีความเกี่ยวเนื่องกับการคงอยู่ของอาชีพ เพราะถือเป็นอาชีพที่สำคัญต่อการผลิตอาหารให้กับสังคม รวมถึงการมีผลผลิตที่มีคุณภาพได้มาตรฐาน ผลผลิตต้องมีปริมาณมาก สอดคล้องกับความต้องการมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากนโยบายราคาข้าวที่เอื้อต่อชาวนา ประเด็นดังกล่าวเหล่านี้จึงช่วยให้ครอบครัวชาวนาเองนั้นเกิดความมั่นคง สามารถเข้าถึงอาหารที่มีคุณค่า ถูกต้องตามหลักโภชนาการอยู่เสมอ ซึ่งมีความใกล้เคียงกับทฤษฎีเรื่องความมั่นคงด้านอาหารระดับครัวเรือน

โดยผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญส่วนใหญ่บอกว่าประเด็นความมั่นคงทางอาหารที่สำคัญ คือ ราคารับซื้อข้าวที่สูง (ร้อยละ 40.62) รองลงมา คือ ผลผลิตข้าวที่ได้มีคุณภาพสูง (ร้อยละ 34.38) ถัดมา คือ การดำรงอยู่ของอาชีพทำนา (ร้อยละ 18.75) และผลผลิตข้าวมีปริมาณสูง (ร้อยละ 6.25) ตามลำดับ ทั้งนี้ ผู้ศึกษาได้สรุปข้อมูลไว้ในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงประเด็นความมั่นคงทางอาหารในทัศนะของชุมชน

ประเด็นความมั่นคงทางอาหาร	จำนวน (n=15)*	ร้อยละ (100.00)
1) การดำรงอยู่ของอาชีพทำนา	6	18.75
2) ผลผลิตข้าวมีคุณภาพได้มาตรฐาน	11	34.38
3) ผลผลิตข้าวมีปริมาณสูง	2	6.25
4) ราคารับซื้อข้าวสูง	13	40.62

หมายเหตุ: ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ

แหล่งที่มา: พัฒนาโดยผู้ศึกษา, 2559

10. ปัญหาและอุปสรรคในการทำงาน ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญส่วนใหญ่บอกว่า เป็นเรื่องของราคาข้าวที่ตกต่ำ (ร้อยละ 32.60) รองลงมา คือ โรคที่เกี่ยวกับข้าว (ร้อยละ 28.26) ภัยแล้ง (ร้อยละ 21.74) สัตว์รบกวน (ร้อยละ 8.70) น้ำท่วม (ร้อยละ 4.35) และขาดความรู้ใหม่ๆ (ร้อยละ 4.35) ตามลำดับ ทั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญได้เสนอแนะแนวทางแก้ไขไว้ 2 ข้อ ได้แก่ 1) ภาครัฐต้องกำหนดนโยบายราคาข้าวให้สูงขึ้นเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อชาวนาอย่างแท้จริง (ร้อยละ 73.68) และ 2) ให้ผู้เชี่ยวชาญหรือผู้เกี่ยวข้องเข้ามาให้ความรู้ใหม่ๆ เกี่ยวกับการทำนาอยู่เสมอ (ร้อยละ 26.32) ซึ่ง ผู้ศึกษาได้สรุปข้อมูลไว้ในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 แสดงปัญหา/อุปสรรค และข้อเสนอแนะ

ประเด็นเรื่องภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการทำนา	จำนวน (n=15)*	ร้อยละ (100.00)
1) ปัญหา/อุปสรรคในการทำนา		
โรคที่เกี่ยวกับข้าว	13	28.26
สัตว์รบกวน	4	8.70
ภัยแล้ง	10	21.74
น้ำท่วม	2	4.35
ราคาข้าวตกต่ำ	15	32.60
ขาดความรู้ใหม่ๆ	2	4.35
2) ข้อเสนอแนะ		
ให้ผู้เชี่ยวชาญ/ผู้เกี่ยวข้องเข้ามาให้ความรู้	5	26.32
ภาครัฐกำหนดนโยบายราคาข้าวให้สูงขึ้น	14	73.68

หมายเหตุ: ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ

แหล่งที่มา: พัฒนาโดยผู้ศึกษา, 2559

ข้อเสนอแนะ

- หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการทำนาควรตระหนักถึงความสำคัญของการให้ความรู้แก่ชาวนา โดยเข้าให้ความรู้ให้กับชาวนาในพื้นที่อย่างสม่ำเสมอ เช่น ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวใหม่ๆ โรคภัยใหม่ๆ รวมถึงวิธีการป้องกันแก้ไข ตลอดจนเทคโนโลยีที่ทันสมัย และสถานการณ์ของสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน
- ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีนโยบายเกี่ยวกับราคาข้าวที่ลงตัว กล่าวคือ เอื้อประโยชน์ต่อชาวนา แต่ไม่ทำลายระบบเศรษฐกิจของประเทศ เพื่อชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของชาวนา และการเข้าถึงอาหารของประชาชน
- ชาวนาในยุคปัจจุบันจำเป็นต้องหาอาชีพเสริม รองรับปัญหารายได้ที่ไม่แน่นอนจากการทำนาในแต่ละครั้ง เพื่อความเป็นอยู่ที่มีมั่นคงของครัวเรือน
- จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ง่ายและเห็นผลชัดเจนที่สุด
- ควรมีการพัฒนาข้าวเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีมูลค่าทางการตลาดสูงขึ้น
- ควรกระตุ้นให้คนรุ่นหลังเห็นความสำคัญของอาชีพทำนา เพื่อรักษาไว้ซึ่งอาชีพนี้ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2556). นโยบายจํานำข้าว ผลกระทบต่อความมั่นคง [Online]. สืบค้น 9 มิถุนายน 2558. จาก <http://www.kriengsak.com/Rice%20pledging%20policy>
- นันทา กัณฑ์. (2548). การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าว: กรณีศึกษาการพึ่งตนเองด้านทรัพยากรพันธุกรรมข้าวของชาวนาอีสาน. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- เนาวรัตน์ พลายน้อย และคณะ. (2548). โครงการติดตามประเมินผลภายในและการถอดบทเรียน กระบวนการจัดการความรู้ เรื่องการทำนาข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของมูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี. สุพรรณบุรี: มูลนิธิข้าวขวัญ.
- พวงผกา แก้วกรม และคณะ. (2553). การปลดปล่อย CO₂ จากดินและการสะสมคาร์บอนในพื้นที่ป่าไม้และเกษตรกรรมในจังหวัดเพชรบูรณ์. วารสารวิจัยรามคำแหง ฉบับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.
- เรืองเดช ปันเขื่อนขันธ์. (2541). ภาษาศาสตร์ ภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ลัดดา วิริยางกูร. (2557). การบริหารจัดการสินค้าข้าวต่อความมั่นคงด้านอาหารของประเทศไทย. รายงานการศึกษาส่วนบุคคล หลักสูตรนักบริหารการทูต รุ่นที่ 6 ปี 2557 สถาบันการต่างประเทศ เทวะวงศ์วโรปการ กระทรวงการต่างประเทศ.
- สมพร อิศวิลานนท์. (2555). เอกสารประกอบการสัมมนาเสวนาเวทีประชคมข้าวไทย 11 กันยายน พ.ศ.2555. สืบค้น 9 กรกฎาคม 2558. จาก <http://www.knit.or.th/apw/images/file.pdf>
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). รายงานการวิจัยเรื่องแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- สุวิงศ์ พงษ์ไพบูลย์. (2547). ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้. ทักษิณคดี. 4 (3): 33-42; ก.พ -ก.ค. 2540.
- Food and Agriculture Organization. (2009). *The State of Food and Agriculture, United Nations Rome*. Source: <http://www.fao.org/docrep/012/i0680e/i0680e.pdf>
- USAID. (1992). *Policy Determination: Definition of Food Security*. Source: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnaav468.pdf